

Отже, поєднання вищезазначених організаційно-економічних чинників з державною підтримкою розвитку сільського господарства дасть змогу виробляти конкурентоспроможну і високоякісну продукцію м'ясного скотарства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буркат В.П. Історичні аспекти розвитку теорії селекції у скотарстві України: монографія / В.П. Буркат, І.С. Бородай. – К.: Аграрна наука, 2006. – 584 с.
2. Стратегія розвитку м'ясного скотарства в Україні у контексті національної продовольчої безпеки / Укр. акад. аграр. наук, Ін-т розведення і генетики тварин; За ред. М.В. Зубця, І.В. Гузева. – К.: Аграрна наука, 2005. – 176 с.
3. Пабат В.О. Практичні рекомендації щодо формування стад м'ясної худоби в Україні / В.О. Пабат, Д.Т. Вінничук. – К.: Наукова думка, 2004. – 62 с.
4. Рыжков В.Г. Использование ресурсного потенциала мясного скота при разных технологиях содержания / В.Г. Рыжков, В.А. Марченко // Науч.-техн. бюл. / УААН, Ин-т животноводства. – Харьков, 1995. – № 69. – С. 25–31.
5. Кравченко Н.А. Породы мясного скота / Н.А. Кравченко. – К.: Вища школа, 1979. – 288 с.

УДК 330.14

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У СИСТЕМІ РИНКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Дерій Ж.В., к.е.н., доцент,

Зосименко Т.І., к.е.н., доцент

Чернігівський державний технологічний університет

В статье исследованы подходы к определению понятия «социальный капитал», выделены уровни его анализа. Главным вопросом является определение роли и значения социального капитала для рыночной среды Украины, влияния государственной политики на его формирование и развитие.

Ключевые слова: социальный капитал, человеческий капитал, институты, нормы, ценности, доверие, концепция социального капитала.

In the article the approaches to determining the concept of social capital are considered, the levels of its analysis are distinguished. The main problem is to determine the role and importance of social capital for market environment of Ukraine, the influence of public policy on its formation and development.

Key words: social capital, human capital, institutions, norms, values, trust, concept of social capital.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Побудова в Україні ефективної соціально орієнтованої економіки неможлива без переоцінки соціально-економічних цінностей, перегляду орієнтирів соціальної політики в напрямках зростання значення самовираження, зростання добробуту та якості життя. В економічній літературі останніх років вже визнано той факт, що соціальні зв'язки, довіра, культура відіграють важливу роль у підтримці економічного розвитку. При цьому соціальний капітал виступає необхідним ресурсом для інтенсивного соціально-економічного зростання та невід'ємною складовою конкурентоспроможної національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «соціальний капітал» вперше з'явилась у 1916 р. у наукових працях Л.Д. Хеніфен, який зазначав, що соціальний капітал включає ті нематеріальні активи, які мають найбільше значення у повсякденному житті людей, а саме: доброзичливість, комунікабельність, симпатія та соціальні зв'язки між окремими людьми та сім'ями, що утворюють соціальну одиницю [1].

Відомими дослідниками соціального капіталу вважаються також Дж. Джейкобс [2], П. Бурдье [3] та Ж.К. Пасерон [4]. Широке відображення цієї категорії у наукових дослідженнях пов'язано з ім'ям Р. Патнема. Р. Патнем визначив соціальний капітал за допомогою таких рис соціальної організації, як

мережі, норми поведінки та довіра, які полегшують координацію дій та співробітництво заради суспільної користі [5].

Суттєвий теоретичний матеріал, що охоплює різні аспекти дослідження соціального капіталу, нагромаджено у працях М.М. Грейбіла [6], Дж. Коулмана [7], Е. Лессера, Л. Прусака [8], І. Мачеринскене, Р. Минкуте-Генриксон, Ж. Симаначене [9], Дж. Тернера [10], Ф. Фукуяма [11] та ін. Значна увага приділяється дослідженню соціального капіталу і в сучасних публікаціях вітчизняних науковців: Л.С. Головка [12], Ф.В. Горячука [13], О. Грیشнової, Н. Полив'яної [14], О. Демківа [15], Ю.І. Золотаревої [16], О.О. Убейволка [17].

Разом з тим, у більшості досліджень існує ряд вузьких місць, зокрема, залишається до кінця не розкритою сутність соціального капіталу як окремої форми капіталу, не визначене його місце, роль та функції у системі ринкового середовища як специфічного, але потенційно важливого ресурсу економічного розвитку країни. В Україні наука про формування соціального капіталу та про вплив державної політики на його формування перебуває на початковому етапі. Зважаючи на це, вважаємо тему дослідження актуальною.

Метою статті є дослідження ролі та значення соціального капіталу в системі сучасного ринкового середовища та соціально-економічних взаємовідносин України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток людства свідчить про те, що усі сфери суспільної життєдіяльності є тісно пов'язаними між собою. Прискорення процесів соціалізації економіки в розвинених країнах світу пов'язано з підвищенням значущості людини та посилення її ролі у процесі виробництва, зростанням персоніфікованих відносин та ролі держави у регулюванні соціально-економічних відносин. Владні структури більшості країн вже усвідомили, що соціальна згода, баланс інтересів різних верств населення, забезпечення соціального захисту населення сприяють консолідації суспільства, зростанню інвестицій, прискоренню економічного розвитку [13]. Ефективне управління економічними процесами у середовищі соціуму неможливе без дослідження поняття «соціальний капітал».

Оскільки сам термін «соціальний капітал» є відносно новим і його значення ще не стало загальноновизнаним, необхідно обрати певний підхід до його визначення та вимірювання впливу на добробут суспільства.

Наразі не сформовано єдиного визначення соціального капіталу. Однак можна виділити принаймні чотири основні підходи щодо його дослідження:

1. Антропологічна література є джерелом уявлень про природні інстинкти людських істот до об'єднання. Наприклад, Ф. Фукуяма підкреслював біологічну основу соціального порядку і виявляв коріння соціального капіталу в людській природі [11].

2. Соціологічна література описує соціальні норми і джерела мотивації людської поведінки. Особлива увага приділяється таким рисам соціальної організації, як довіра, взаємна відповідальність, мережа громадянської залученості.

3. Економічна література вводить передумову про те, що люди при взаємодії один з одним прагнуть до максимізації індивідуальної корисності та використовують ресурси соціального капіталу при здійсненні різних типів діяльності. При такому підході акценти зосереджені на інвестиційній стратегії індивідуума в умовах альтернативних можливостей використання часу.

4. У політологічній літературі підкреслюється роль інститутів, політичних і соціальних норм у формуванні людської поведінки. При цьому соціальний капітал відноситься до інститутів, відносин і норм, які формують кількість і якість соціальних взаємодій у суспільстві [6].

Кожен із цих напрямів має певні недоліки. Так, соціологічний підхід описує середовище соціальної дії, її умови, правила, але не надає пояснення вихідної причини такої дії, не називає її спонукального мотиву. Економічний же підхід є занадто абстрактним для пояснення поведінки індивіда, оскільки в реальному житті правила, принципи і норми поведінки досить сильно трансформують дію економічних законів, що істотно позначається на економіці в цілому.

Спроби узгодити елементи усіх підходів привели до появи нового напрямку економічної теорії – інституціональної економіки. Відповідно до цієї теорії соціальний капітал виступає як певний продуктивний ресурс, яким володіє індивід. Він дозволяє досягти результатів, які неможливо було б отримати за його відсутності. Так, група працівників, між якими існують відносини взаєморозуміння і довіри, працює більш злагоджено та ефективно, ніж та, де немає таких відносин.

Для розкриття сутності соціального капіталу важливе значення має порівняльний аналіз його з фізичним і людським капіталом. Соціальний капітал подібно іншим видам капіталу:

- виступає чинником виробництва. Він разом з фізичним і людським капіталом забезпечує створення доданої вартості, сприяє підвищенню продуктивності матеріального і нематеріального виробництва, досягненню певних цілей, досягнути яких за його відсутності неможливо. Останнє стосується, насамперед, завдань, для вирішення яких необхідна концентрація і консолідація людського капіталу;
- в основному є суспільним благом, що розділяється групою та суспільством. Відображає більшою мірою відносини, ніж власність окремого індивідуума;
- створюється за допомогою інвестицій, але не в настільки безпосередній формі, як людський або фізичний капітал. Оцінити ці інвестиції і визначити віддачу від них досить складно;
- подібно людському капіталу він зростає у процесі використання і зменшується, якщо тривалий час не використовується;
- є обмеженим ресурсом. Його дефіцит заважає людям використовувати доступні їм економічні можливості;
- має ліквідність і може конвертуватися у кошти;
- його нерівномірний розподіл впливає на стратифікацію суспільства.

На відміну від фізичного капіталу, право власності на людський і соціальний капітал не включає право розпорядження, бо ці види капіталів неможливо відділити від його власника або групи власників. Індивідуум як власник людського капіталу володіє і користується ним, у той же час він не може розпорядитися цим капіталом. Соціальний капітал властивий відносинам людей у якій-небудь групі або організації, але ніхто з членів такої групи сам по собі не може розпорядитися ним. Тільки входячи до складу групи, взаємодіючи з її членами, людина одержує можливість накопичувати соціальний капітал та отримувати вигоди від його використання [13].

У сучасній економічній думці більшість досліджень соціального капіталу можна умовно розділити на два рівні аналізу: мікро- та макрорівень. Один із провідних дослідників соціального капіталу Н. Лін, дотримуючись економічних паралелей, пов'язаних з поняттям «капітал», вважає, що чітко розмежувати ці підходи дозволяє відповідь на питання, хто отримує прибуток – група чи індивід [15].

Багато дослідників соціального капіталу застосовують індивідуалістичний підхід до розуміння прагнення людей використовувати людський капітал і здійснювати інвестиції в його придбання та нарошування. Такі науковці, як П. Бурд'є, Дж. Коулман, І. Мачеринскене, Р. Минкуте-Генриксон, Ж. Симаначене віддають перевагу більш вузькому за змістом визначенню, яке зводиться до соціальних зв'язків і норм взаємної відповідальності або довіри. Соціальний капітал розглядається як якісна характеристика індивідуального соціального суб'єкта, як інструмент для досягнення певних цілей.

Інші науковці (Р. Патнем, Ф. Фукуяма, Л. Хеніфен, Дж. Якобс, П. Лірду і Дж. Пассерон) пов'язують концепцію соціального капіталу з широкими макроінституційними питаннями, які деякі економісти називають «соціальними можливостями». У межах цього підходу підкреслюється важливість колективних зусиль індивідуумів для досягнення негрошових цілей, таких як справедливість, краса, любов, співдружність і братство. Велике значення надається «соціальній енергії» у формі дружби, розділених ідеалів та ідей, які перевершують раціональний власний інтерес і ринкові угоди, сприяють соціальній співпраці. Яким би не був стимул до співпраці й довіри, інвестиції в індивідуальну та групову єдність можуть привести до створення тісних соціальних зв'язків з більш високим економічним та соціальним результатами.

Отже, поняття «соціальний капітал» є багатогранним (це і зв'язки, і визнані норми, цінності і розуміння, що сприяє взаємодії всередині або між групами), включає в себе різні аспекти (не лише соціальні, а й економічні, політичні, культурні, антропологічні тощо), формується, базується та розвивається виключно на основі соціальних взаємовідносин, а також має визначальний вплив на людський розвиток і досягнення суспільного добробуту.

Відкритим залишається питання, яким саме чином соціальний капітал впливає на економічний розвиток та якість економічного середовища країни. На думку Р. Патнема, головним фактором тут виступає довіра. Цей неформальний інститут полегшує співпрацю та сприяє подоланню складнощів, що виникають у колективних діях. Високий рівень довіри допомагає знизити транзакційні витрати, тобто витрати, пов'язані з економічними операціями (витрати на одержання необхідної інформації про ціни та якість товарів, витрати, пов'язані з веденням переговорів, оформленням контрактів та укладенням угод, контролем за їх виконанням і юридичним захистом прав власника). У спільнотах з високим ступенем довіри рідко зустрічаються спроби «отримати щось безкоштовно», і люди більше схильні інвестувати у суспільні блага [5].

Соціальний капітал безпосередньо впливає на якість економічного середовища. Ефективність діяльності громадських і державних інститутів, спрямованих на зміцнення єдності суспільства, сильно залежить від соціального капіталу. Дані про участь у голосуванні, ухилення від сплати податків, громадянської та політичної активності допомагають виявити зв'язок між соціальним капіталом і діяльністю державних інститутів. У регіонах, де високий рівень довіри та громадянської активності, як правило, більш ефективний уряд, при інших рівних соціальних та економічних показниках. Більш того, якщо індивіди пов'язані один з одним місцевим співтовариством, професійними або аматорськими асоціаціями, то ймовірність їх політичної роз'єднаності і схильності до екстремістських поглядів знижується. Соціальні зв'язки виступають найважливішим фактором, поряд з рівнем здоров'я, що забезпечує високу оцінку рівня благополуччя і щастя. На рівень щастя, за оцінками самих респондентів, впливав сімейний статус, а рівень доходів серед факторів, що характеризують добробут індивідуума, поступався таким показникам, як освіта, здоров'я і соціальний капітал.

Більше того, гострі форми соціального відторгнення (за соціальними, етнічними, гендерними або релігійними ознаками) тісно взаємопов'язані з низькими показниками довіри та громадянської активності. Країни й регіони, де рівень довіри та громадянської активності високий, характеризуються, як правило, більшою рівністю за показниками доходу, освіченості дорослих та доступності вищої освіти. Чим вищим є початковий рівень соціального капіталу, тим вищою буде ймовірність, що індивідуум зуміє багато чого досягти і отримати протягом життя.

У сфері соціально-трудова відносин значення соціального капіталу проявляється практично на всіх етапах трудових відносин: від найму до звільнення, включаючи розвиток, навчання, вирішення трудових конфліктів. З урахуванням соціальних зв'язків і можливостей здійснюється вибір професії та спеціальності, навчального закладу, де отримують професійну підготовку. Соціальна підтримка є важливим фактором кар'єрного зростання, отримання найбільш вигідних і перспективних замовлень, виїзних завдань, відряджень і просування по службі.

Будь-які угоди, незалежно від того, чи є вони за своєю природою приватними, соціальними, економічними чи політичними, ґрунтуються на довірі. Довіра, що втілюється у встановлених ділових зв'язках, стає джерелом прибутку фірми, тому що сприяє координації внутрішньофірмових і міжфірмових взаємодій, зниженню трансакційних витрат на переговори, удосконалення інформації та позбавлення від зайвих бюрократичних ланок. У цьому контексті довіра набуває різноманітних проявів, включаючи віру в добрі наміри, компетентність і надійність інших учасників угоди. Довірчі відносини між економічними агентами можна розглядати як важливу конкурентну перевагу підприємств. Покупці і продавці встановлюють довгострокові відносини співпраці і взаємних зобов'язань через багаторазово повторювані угоди, що ґрунтуються на довірі та зв'язках. Ділові зв'язки, що охоплюють маркетинг, навчання, науково-дослідні розробки, приносять вигоду в довгостроковому періоді завдяки зниженню сукупних витрат, обміну інформацією та встановленню санкцій за опортуністичну поведінку. Аналогічно, внутрішньофірмові зв'язки і норми взаємодій можуть сприяти командній роботі, підвищувати її ефективність і якість, покращувати обмін інформацією та знаннями.

На жаль, проведених досліджень поки недостатньо для того, щоб виявити і підтвердити однозначно залежність міждержавних відмінностей в економічному зростанні від масштабів соціального капіталу. Велику складність становить сам облік соціального капіталу внаслідок його неоднорідності, нерозробленості єдиних адекватних показників на міждержавному рівні.

До досліджень соціального капіталу слід підходити з великою обережністю, особливо коли використовуються сильно агреговані і узагальнені ймовірнісні показники, а висновки передбачається робити конкретні і практичні. Разом з тим, соціальний капітал, як показують емпіричні дослідження на базі цілого ряду країн, приносить позитивні економічні, соціальні та індивідуальні вигоди [6].

Перспективним напрямом для нашої держави, відповідно до позиції Р. Патнема, можна вважати створення соціального капіталу цілеспрямованою діяльністю учасників суспільного життя – органів влади (у першу чергу місцевого рівня), різних фондів та організацій, за умови, що вони усвідомлюють важливість соціального капіталу та використовують його у своїй інвестиційній політиці як організаційну ідею.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Соціальний капітал постає потенційним ресурсом економічного розвитку країни, оскільки виступає детермінантою якості та рівня життя населення, позитивно впливає на продуктивність праці та формування цивілізованих соціально-трудова відносин, сприяє формуванню якісного підприємницького середовища, зменшенню підприємницьких ризиків за

рахунок усталення сприятливого ділового клімату. Чим вищим є рівень розвитку соціального капіталу, тим більшою є ймовірність суспільного добробуту та ефективного державного управління. В умовах відсутності суспільних об'єднань рівень економічного розвитку буде низьким, адміністративні органи – корумпованими та неефективними, а інвестиції у фізичний та людський капітал матимуть менший ефект, ніж у країнах або територіях з високим рівнем суспільної активності. Таким чином, в умовах сучасних транзитивних процесів у національній економіці України соціальний капітал являє собою важливий чинник економічного зростання та добробуту суспільства, який важливо враховувати при виробленні державної соціально-економічної політики. Особливої актуальності при цьому набувають питання розвитку цілісної концепції та удосконалення техніки вимірювання соціального капіталу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hanifan L.J. The Rural School Community Center / L.J. Hanifan // *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. – 1916. – № 67. – P. 130–138.
2. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities / J. Jacobs. – Modern Library (hardcover ed.). – New York: Random House. – February 1993 [1961].
3. Бурдые П. Формы капитала [Электронный ресурс] / П. Бурдые // *Экономическая социология (электронный журнал)*. – 2002. – Том 3. – № 5. – С. 60–75. – Режим доступа: http://ecsoc.hse.ru/data/670/586/1234/ecsoc_t3_n5.pdf#page=60
4. Lurdiu P., Passeron J.-C. Reproduction in education, society and culture / P. Lurdiu, J.-C. Passeron. – London: Sage, 1977. – 254 p.
5. Putnam R. Tuning in, Tuning out: The Strange Disappearance of Social Capital in America / R. Putnam // *Political Science and Politics*. – 1995. – December. – P. 42.
6. Грейбил М.М. Социальный и человеческий капитал как факторы благосостояния и развития: дис. ...канд. экон. наук: 08.00.05. – М.: Рос. гос. б-ка, 2003. – 143 с.
7. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 3. – С. 121–139.
8. Lesser E.L. Communities of practice, social capital and organizational knowledge / E.L. Lesser, L. Prusak // *Knowledge and Communities*. – Boston: Butterworth Heinemann, 2000. – P. 123–131.
9. Мачеринскене И. Социальный капитал организации: методология исследования / И. Мачеринскене, Р. Минкуте-Генриксон, Ж. Симаначене // *Социологические исследования*. – 2006. – № 3. – С. 29–39.
10. Turner, J. The Formation of Social Capital. Social Capital: A Multifaceted Perspective / J. Turner. – Washington, 2000.
11. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.
12. Головка Л.С. Взаємозв'язок соціального капіталу з іншими формами капіталу / Л.С. Головка // *Формування ринкової економіки: зб. наук. праць*. – Спец. вип. Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи: у 2 ч. Ч. 1. – К.: КНЕУ, 2011. – 718, [2] с. – С. 586–592.
13. Горячук Ф.В. Семантичний аналіз поняття «соціальний капітал» / Ф.В. Горячук // *Формування ринкової економіки: зб. наук. праць*. – Спец. вип. Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи: у 2 ч. Ч. 1. – К.: КНЕУ, 2011. – 718, [2] с. – С. 144–152.
14. Грішнова О. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О. Грішнова, Н. Полив'яна // *Україна: аспекти праці*. – 2009. – № 3. – С. 19–24.
15. Демкив О. Социальный капитал: теоретические основания исследования и операционные параметры / О. Демкив // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2004. – № 4. – С. 99–111.
16. Золотарева Ю.И. Социальный капитал: типология подходов [Электронный ресурс] / Ю.И. Золотарева. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vmsu/2007-02/07zuilav.htm
17. Убейволк О.О. Соціальний капітал як підґрунтя консенсусних відносин у розвитку ділових комунікацій / О.О. Убейволк // *Грані*. – 2010. – № 6. – С. 107–112.
18. Кравченко Б. Как хоровые кружки и футбольные клубы способствуют эффективному государственному управлению / Б. Кравченко // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2001. – № 3. – С. 200–206.